

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В ТУРСКИЯ ЕЗИК,
ОЗНАЧАВАЩИ ЛИЦА И ОБРАЗОВАНИ С ФОРМАНТА -DAş**

Сема Куцарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**TURKISH NOUNS DENOTING PERSONS, FORMED
FROM THE FORMANT -DAş**

Sema Kutsarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In modern Turkish, which according to the typological classification is referred to as typical representative of agglutinative languages, suffixation is the main word formation process. One of the poorly understood problems in modern theory of word formation is the issue of generalized derivational meaning.

In present study, the main focus is put on the semantics of the derivational formant *-DAş*.

The subject of the researching are single-root words (represented by derivational pairs) related to word-motivation relationships with the aim of classifying them with respect to their derivative meanings and the formant with particular semantics. Motivated units are researched in a synchronic manner and the diachronic approach is not neglected.

Key words: derivation, derivational formant *-DAş*, derivational meaning, derivational pairs

В съвременния турски език, който според типологичната класификация е сочен за типичен представител на аглутинативните езици, суфиксацията е основен начин за образуване на нови думи. Този процес се изразява в присъединяването на афикси към основата на мотивиращата дума, а новообразуваните деривати са носители на нови значения. Тези специфични особености на турския език определят съществената роля на афиксите в неговата система. Голяма част от тях имат повече от една форма. Същите могат да бъдат определени като аломорфи, например *-lar/-ler* (според корелацията твърдост – ме-

кост) за изразяване на формите за мн.ч. (*kuş-lar* – ‘птици’, *ceviz-ler* – ‘орехи’, и т.н.) или перфектните афикси *-di*, *-di*, *-du*, *-dii/-ti*, *-ti*, *-tu*, *-tü* (*yan-di* – ‘изгоря’, *düş-tü* – ‘надна’, и т.н.), при които освен вокална промяна има изменение в консонантите по силата на корелацията звучност – беззвучност. Богатата афиксална система на турския език, която е представена от голям брой деривационни и релационни афикси, е достатъчно добре изучена и инвентаризирана в специализираните изследвания. За афикса *-DAŞ*¹ съществува немалко литература, но отделните описания често са разнопосочни и повдигат редица въпроси относно неговия произход, семантика и формално-структурните му особености.

Традиционно в научните изследвания интерес представлява етимологичният аспект. По отношение на произхода на афиксите в съвременната туркология съществуват две основни гледни точки: а) афиксите са следствие от граматикализирането на пълнозначни думи; б) те са резултат от съединяване на няколко едносрични или еднофонемни афикса, или това е явлението, означавано с термина *фузия* (по-подробно вж. Кононов 1976: 17). Проблемът за етимологията на афиксите е сложен и все още не е получил еднозначно решение.

Турският деривационен афиксът *-DAŞ* не прави изключение и съвсем закономерно няма общоприето мнение сред изследователите относно неговия произход въпреки съществуващите многобройни разработки. Една от популярните тези е, че афикс *-daş* е съставен от падежния афикс *-da* и пълнозначната дума *eş* – ‘приятел, другар’. Тази теза споделят В. Банг, К. Г. Залеман, А. Зайончковски и А. Г. Гулямов (Тенишев, ред. 1988: 147), както и А. Джафероглу, който разглежда въпроса в свое монографично изследване, позовавайки се на по-стари

¹ В по-новите лингвистични издания звуковите алтернации се изписват с главна буква, но заедно с това съществуват различни формални начини за означаване на броя на аломорфите на отделните афикси, напр. *-ci* (*-ci*, *-ci*, *-cü*; *-çi*, *-çi*, *-çi*, *-çü*); *-ci*; *-Ci*. В отделни езиковедски изследвания се среща терминът *üst biçim* или *üstsesbirim* (*archiphoneme*) за назоваване на аломорфите, които се приемат за представителни и служат за означаване на дадения афикс. Напр. „А“ (която е твърда гласна – бел. авт.) в *-lar* служи за означаване на фонетичните варианти *-lar/-ler*, изразяващи морфологичната категория мн.ч. (вж. Аслан 2017: 738), или аломорфите с мека гласна, напр. *-i*, *-e*, *-de*, *-den*, *-ler*, *-in*, *-ci*, *-gin*, *-gen...* (вж. Едисун 1999: 100 – 101). Графично афиксът, който е обект на изследване в настоящия доклад, също е представен с много варианти, което е във връзка и с авторовите позиции относно формално-структурните му характеристики. Тук приемаме изписването *-DAŞ*, което се използва в съвременните изследвания, в това число и в *Грамматика на турския език (Морфология)* на З. Коркмаз (Коркмаз 2003: 46).

писмени източници (по-подробно вж. Джафероглу 1929). Според А. Зайончковски и А. Г. Гулямов афиксът *-daş* се състои от два елемента – глаголообразуващия *-la/-da* и залогообразуващия афикс *-ş*. С. Джафаров смята, че е заемка от персийски език (Тенишев 1988: 147).

В статия, изследваща природата на аглутинацията в тюркските езици, руският езиковед А. Н. Кононов описва произхода на афикса по следния начин: *-da/-ta* – глаголообразуващ афикс, *+^oş* – словообразователен омоафикс за взаимен залог и мастар (Кононов 1976: 11).

Ние се придържаме към виждането на А. А. Юлдашев, според когото *-Daş* е образуван от локативния афикс *-da/-ta* и изразяващия множественост залогообразуващ афикс *-ş* (Юлдашев, цит. по Тенишев 1988: 144).

По въпроса за формалната структура на афикса също липсва единно мнение сред изследователите. Според някои той е представен с аломорфите *-daş /-taş* (Кононов 1941: 64, Гълъбов 1949: 98, Шчербак 1977: 106, Ергин 1990: 239, Ердал 1991: 149 и др.), т.е. те съдържат твърдата гласна „a“, а според други той се реализира посредством аломорфите *-daş, -deş,/-taş -teş* (Хатибоглу 1981: 58, Коркмаз 2003: 46 и др.).

В изследванията на езика от османския период се среща единствено фонетичният вариант *-daş*. Поддръжници на това гледище са Т. Текин и М. Ердал, които, позовавайки се на най-древните писмени източници (напр. Орхунските надписи), дават следните примери: *kadaş* ‘брат, близък роднина’, и *kagadaş* – ‘роднина, родственик’, в чиято словообразователна структура се отделя афиксът *-daş*, който се свързва с основата **kā* – ‘семејство’ (Текин 2016: 80); *ardaş arkadaş* – ‘приятел’ (< **artdaş* < **art* – *art*, *arka*; *son* – ‘гръб, задна страна; край, свършек’, + *daş*) (Erdal, 1991: 119).

А. Ерджиласун и З. Аккоюнлу също обръщат внимание на този въпрос. Според тях в тюркските диалекти са запазени формите, характерни за говоримия език от времето до XIX в., в които се среща само твърдият вариант на афикса. Така обясняват появилите се в съвременния турски език думи като *dindaş* – ‘единовец’, *meslektaş* – ‘колега’, *ülküdaş* – ‘съидейник’, *gönüldaş* – ‘близък приятел, приятел по душа’, в азербайджански – *dindaş, emekdaş, emeldaş, ölkedaş*, в узбекски – *sühbetdâş, tengdâş, zemendâş* и др. (Ерджиласун, Аккоюнлу 2014: 175), при които се наблюдава нарушаване на вокалната хармония по признака твърдост-мекост.

В енциклопедичната съкровищница на тюркските езици *Divan-ü Lügati't-Türk* (XI в.) също се срещат думи, в чиято структура се отделя

афикс *-daş*, например *karın-daş* – ‘корем; утроба’ < *karın arkadaşı* – ‘другар по утроба’, ‘споделящи един корем’, *yir-daş* – ‘земляк’, *kadaş* < *kardeş*, *yakın* – ‘брат, близък’ (Тугуз 2019: 275).

В специализираните морфологични изследвания, разглеждащи типологията на тюркските езици, се сочи, че афиксът **-DAŞ** е продуктивен в именното словообразуване. В турския език той се свързва с именни основи (съществителни, прилагателни, числителни имена) и в единични случаи с глаголни, като служи за образуване на съществителни (и прилагателни имена), които означават лица (изключенията са редки), обединени от съвместни действия или от връзката с друго лице (или лица), основана на еднакво отношение към назованото в мотивиращата основа. Някои от дериватите влизат в състава на именни словосъчетания (т. нар. изафети), напр. *can arkadaşı* – ‘много близък приятел’, букв. ‘сърдечен приятел’, *tektep arkadaşı* – ‘съученик’, *kavim kardaş* – ‘роднини и близки, родà’, *hayat arkadaşı* – ‘другар в живота’, *karı yoldaş* – ‘колега’, букв. ‘спътник по врата’. В подобни конструкции, но за изразяване на роднински отношения служи думата *kardeş* – ‘брат/сестра’ в позиция на определяемо, напр. *öz kardeş* – ‘роден брат’, *üvey kardeş* – ‘доведен брат/сестра’, *kız kardeş* – ‘сестра’, *erkek kardeş* – ‘брат’, *bey kardeş* – ‘батко’, букв. ‘батко господине’; в комбинация с числително име представляват евфемизми за назоваване на ‘шамар, плесница’, например *beş kardeş* (букв. ‘петимата братя’), а съчетанието *Yedi kardeş* назовава съзвездие Голяма мечка (букв. ‘Седмината братя’). Елементът *-taş*, който се отделя в морфемната структура на отделни думи, например *damlataş* (*damla* – ‘капка’, + *taş* – ‘камък’) – ‘сталактит’, *kırmataş* (*kırma* – ‘чупене, счупване’, от *kır-tak* ‘чуня, троша’, + *taş*) – ‘чакъл’ и др., е пълнозначната дума *taş* ‘камък’ – с която се образуват сложни думи.

Често с афикса **-DAŞ** в турския език се превеждат думи, които са образувани чрез префикси, напр. араб. *mi-*; персийски *hem-*; френски *co-* (*con-*, *com-*, *col-*), *syn-* (*sym-*), *homo-*...²; англ. *co-* (*con-*, *col-*, *cor-*,

² *Compatriote* = *hemşehri* = *yerdeş*, *yurttaş*
synchrone = *hemzaman* = *zamandaş*
sympathisant = *hemdil* = *duygudaş*
coincident = *müterafik* = *olumdaş*
homogène = *mütecanis* = *cinsdeş*
homochrome = *hemreng* = *renkdeş*
homomorphe = *hemşekil* = *şekildeş*
synonyme = *müteradif* = *anlamdaş*
homonyme = *hemnam* = *addaş*
consonne = *hemaheng* = *sesdeş* (Бангуоглу 2007: 169 – 170).

com-). При превода на турските производни в немския език съответстват композити, съдържащи думите *-Partner*, *-Kamerat*, *-Genosse*, *-Gefehrte* (Ченели 1997: 4, цит. по Тугуз 2019: 274). При превода на български най-често се използва представката *съ-* (*kenntaş* – ‘съгражданин’, *vatandaş* – ‘съотечественик’, и т.н.), на руски *со-*, *одно-*, *одно-* (*meslektaş* – ‘сослуживец’, *köydeş* – ‘односельчанин’, и др.).

В съвременната теория на словообразуването в турския език въпросът за обобщеното словообразователно значение е един от слабо изучените. В настоящия текст основното внимание е насочено към семантиката на афикса **-DAŞ**. Предмет на изследването са енокоренните думи (представени по деривационни двойки), свързани помежду си с отношения на словообразователна мотивация, като целта е те да бъдат систематизирани с оглед на деривационните им значения и на форманта като носител на определена словообразователна семантика. Мотивираните единици се изследват в синхронен план, като не е пренебрегнат и диахронният подход. Своите наблюдения осъществяваме върху лексикални единици, ексцерпирани основно от турските лексикографски източници: „Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi“ („Обратен речник на турския език“), „Büyük Türkçe Sözlüğü“ („Голям речник на турския език“), „Tarama Sözlüğü“ („Речник на турския език от литературни текстове“), „Derleme Sözlüğü“ („Речник на диалектните форми“), издания на Türk Dil Kurumu (Институт по турски език), както и „Академичен турско-български речник“ под редакцията на Иван Добрев.

Деривационна семантика на форманта **-DAŞ**

1. Съществителни имена.

1.1. Съществителни имена, назоваващи лица.

1.1.1. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е съществително име

1. Лица, споделящи същите възгледи/идеи: *baş-daş* < *baş* (другар, съмишленник < глава; главен (началник, ръководител), *düşün-daş/düşündeş* < *düşün* (съмишленник, съидейник), *fikir-deş* < *fikir* (съмишленник, съидейник < мисъл, размишление; идея), *kafa-daş* < *kafa* (другар, съмишленник < глава; прен. мислене, манталитет, разбиране), *otuz-daş* < *otuz* (съучастник, съратник < рамо), *ülkü-daş* < *ülkü* (единомишленник, съмишленник; който има еднакъв идеал, идея < цел, желание, идеал), *ou-daş* < *ou* (единомишленник, съмишленник, съидейник < глас (при гласуване, вот), *büyük-taş* < *büyük* (прреч. другар < вулг. гъз; жарг. дупе (прен. смелост, кураж, безстрашие), *yol-daş* < *yol* съмишленник, идеен дру-

гар < път), уап-*daş* < уап (поддръжник, защитник, привърженик < същ. страна, посока; място, околност, близост).

2. Лица, равнопоставени по признак или състояние, назовани в основата на мотивиращото съществително име: *a-daş* (*ad-daş*) < *ad* (съименник < име)³, *boу-daş* < *boу* (еднакъв на ръст < ръст), *çağ-daş* < *çağ* (съвременник < време, епоха), *zaman-daş* < *zaman* (съвременник < време).

3. Лица, които се намират в роднински отношения: *dadaş*⁴, *ev-deş* < *ev* (съжител, всеки един от живеещите в едно и също жили-

³ Произходът на формата *adaş* е от *ad* – ‘име, название’, + афикс *-daş*. В този пример се наблюдава елизия на удвоения съгласен звук. Той илюстрира едно нетипично за аглутинативния турски език явление, при което се извършва промяна в корена на думата (вж. Йорданова 2016: 202).

⁴ Словообразователната структура на думата *dadaş* е неясна. В съвременния турски език има значенията: 1. брат; 2. младеж; юнак, храбрец, смелчага; 3. братле (обръщение). В говорите, характерни за областта на гр. Ерзурум, Турция, тя се употребява с повече значения: 1. по-голям брат; батко; 2. бебе; дете от едномесечна възраст до една година; 3. леля (сестра на бащата); 4. баща, татко; 5. брат; 6. младеж, момък; 7. храбрец, смелчага; 8. апаш, хулиган, пройдоха; 9. другар, приятел; 10. близък; 11. малки деца, които са на една и съща възраст, връстници; 12. съименник, едноименник, адаш; 13. батко; младеж, който танцува *бар* (народен танц в Североизточен Анадол); съгражданин от Ерзурум; в широк смисъл – юначага, бабайтин от област Ерзурум; 14. земляк (обръщение) (PTE 2011: 575).

По отношение на етимологията на думата *dadaş* съществуват различни тълкувания. В най-старите писмени източници е засвидетелствана думата *kadhaş*, която в своето историческо развитие се променя във формата *kardeş* (*kadhaş* < *gardaş* < *kardeş*), от която водят произхода си думите *dadaş*, *gakgoş*, служещи за назоваване на юнак, герой в народните говори и с които родителите гальовно се обръщат към своите мъжки рожби (Айдемир 2012: 136).

Според друга формулировка думата *dadaş* произхожда от пълнозначните думи *dal* – ‘клон (на дърво), вейка; прен. – ‘дял, клон’; прен. – ‘отдел, отделение’; и *eş* – ‘всяка половинка от един чифт или двойка; съпруг; партньор; другар’ в словосъчетанието *dalda eş*. Наблюдава се елизия на съгласният звук *l*, както и на гласната *e*. Това фонетично явление (*aşınma*) се наблюдава при словосъчетания от две думи, гласните в които се оказват в съседна позиция, при което единият гласен звук изпада, напр. *kahve altı* < *kahvaltı* ‘закуска’, *sütlü aş* < *sütleş* – ‘мляко с ориз’, *karında eş* < *kardeş* – ‘брат, сестра’, *arkada eş* < *arkadaş* – ‘приятел’, *ne için* < *niçin* – ‘защо, за какво’, *ne asıl* < *nasıl* – ‘как (по какъв начин), какъв’, и т.н. (Ефендиоглу, Ишджан 2010: 135). Към подобна теза се придържа в В. Хатибоглу, според която първоначалната форма на думата *dadaş* е *dağdaş*, при която отпада *ğ* (Хатибоглу 1979: 35).

Съществуват твърдения, в които се посочва персийският произход на думата, напр. персийската дума *dert* (мъка, болка, страдание), която се свързва със

ще < къща, дом), *cins-deş* < *cins* (сродник < род), *kan-daş* < *kan* (сродник, родственик < кръв, прен. кръв, род, коляно), *soy-daş* < *soy* (родственик, от един род < род, потекло), *kar-deş*⁵/*kar-daş* (*karın-daş*) < *kar-ın* (брат; сестра < утроба),

4. Лица, чиито взаимоотношения се основават на взаимно разбирателство/близост/доверие/подкрепа: *arka-daş* < *arka* (1. другар, приятел < гръб, тяло; задна/обратна страна), *ayak-daş/ayak-taş* < *ayak* (всеки един от вършещите работата в съгласие/консенсус < ходило, крак; стъпка, вървеж), *bağ-daş* < *bağ* (3. близък приятел < връзка, възенце), *kadeh-daş* < *kadeh* (другар по чашка < чашка, чаша), *kar-deş/kar-daş* (*karın-daş*) < *kar-ın* (прен. събрат, близък другар), *gönül-daş* < *gönül* (приятел по душа < душа, сърце), *sir-daş* < *sir* (довереник, посветен в тайна < тайна), *tay-daş* < *tay* (2. диал. приятел < равен, еднакъв), *yol-daş* < *yol* (2. другар, приятел < път)

5. Лица на еднаква възраст: *baş-daş* < *baş* (3. диал. връстник < глава, главен), *tay-daş* < *tay* (връстник < перс. 'tay' – равен, еднакъв, съответен), *boy-daş* < *boy* (2. връстник < ръст, големина, размер), *yaş-daş* < *yaş* (връстник < възраст).

6. Лица, споделящи едни и същи емоции: *acı-daş* < *acı* (който споделя същата болка, мъка), *aşık-daş/aşık-taş* (всеки един от влюбените един в друг (мъж и жена) < влюбен), *dert-taş* < *dert* (човек, който споделя същата мъка, страдание < мъка, болка, страдание), *diuğu-daş* < *diu-gu* (човек, който споделя едни и същи чувства < чувство, емоция), *gönül-daş* < *gönül* (човек, който споделя едни и същи чувства, приятел по душа < душа, сърце), *hal-daş* < *hal* (човек, който споделя същата мъка < положение, състояние).

7. Лице, принадлежащо към определен колектив (обществено-политическа формация, идеологическо, религиозно, научно и т.н. направление): *dil-daş* < *dil* (човек, който говори същия език < език), *din-daş* < *din* (единоверец < вяра, религия), *okul-daş* < *okul* (съуче-

словообразователния афикс *-daş* и се образува думата *derttaş* – 'лице, което споделя същата мъка; съчувстващ' (Гюнашдъ 2009).

В своя публикация сходно виждане защитава и М. Байдар, според когото формално-семантичната структура на *dadaş* е свързана с персийските *dâd-bahs* – 'защитник на правдата', и *dâd-res* – 'който се притичва на помощ, помагач' (Байдар 1997: 32).

⁵ Смята се, че формата *kar-deş*, която е един от примерите, показващи отклонение от вокалната хармония, е навлязла в книжовния език под влияние на истанбулския говор, докато *kar-daş* е регистрирана в лексикографските издания като просторечна.

ник < училище), *toplum-daş* < *toplum* (член на общество, колега, другар, съобщник < общество, общност).

8. Лице, принадлежащо към определено съдружие: *kol-daş* < *kol* (2. съдружник < раздел, клон, направление, отрасъл, отдел), *rau-daş* < *rau* (съдружник, съакционер < част, дял).

9. Лица, принадлежащи към една раса, племе, народност, нация: *ırk-taş* < *ırk* (човек, който е от същата раса < раса), *millet-taş* < *millet* (сънародник < народ, народност, нация), *vatan-daş* < *vatan* (съотечественик, съгражданин < родина, татковина), *yurt-taş* < *yurt* (съотечественик, сънародник < отечество).

10. Лица, произхождащи (живеещи) в едно населено място: *kent-taş* < *kent* (съгражданин < град), *il-deş* < *il* (съгражданин, земляк < област, ост. страна, държава), *köydeş* < *köy* (съселянин < село), *şehir-daş* < *şehir* (съгражданин < град), *yer-deş* < *yer* (земляк < земя; място), *vatan-daş* < *vatan* (2. гражданин, поданик < родина, татковина),

11. Лица, заемащи една и съща длъжност и/или изпълняващи една и съща дейност: *arka-daş* < *arka* (2. колега < гръб, тяло; задна/обратна страна), *emek-taş/emek-daş* < *emek* (колега, сътрудник < труд, трудова дейност), *görev-daş* < *görev* (колега, сътрудник < работа, задължение, функция, длъжност) (колега < работа), *kol-daş* < *kol* (1. колега < раздел, клон, направление, отрасъл, отдел), *meslek-taş* < *meslek* (колега < професия, занаят), *tevki-daş* < *tevki* (2. колега < пост, длъжност).

1.1.2. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е прилагателно име

Формантът **-DAŞ** се открива в морфемната структура на редица прилагателни имена със значение 'еднакви качества': *anlam-daş* < *anlam* (синонимен, с еднакво значение < значение), *boy-daş* < *boy* (еднакъв на ръст < ръст), *kök-teş* < *kök* (който има един и същ корен (думи) < корен), *gün-deş* < *gün* (който е в същия ден, съвременен, актуален < ден), *tür-deş* < *tür* (предмет, който е еднороден, хомогенен, еднакъв по вид < вид), *sıns-deş* < *sıns* (2. породист < произход, порода), *çağ-daş* < *çağ* (съвременен, модерен < време) *iş-teş* < *iş* (2. взаимен < работа), *yön-deş* < *yön* (който е в същата посока/направление; отиващ/гледащ в същата посока, паралелен < посока, насока; аспект), *ses-teş* < *ses* (съзвучен, омонимен < звук), *sınır-daş* < *sınır* (гранична територия, съседна, обща граница < граница), *öz-deş* < *öz* (еднакъв, идентичен, тъждествен).

1.1.3. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е глагол

1. Лица, извършващи съвместна дейност, назована в мотивиращия глагол: *uğraş-taş* < *uğraş-tak* (който се занимава (мъчи се) със същата работа < опитвам се, мъча се; правя си труда, занимавам се; бивам зает), *yarış-taş* < *yarış-tak* (противник, конкурент, съперник < състезавам се, надпреварвам се; съпернича си с някого).

1.2. Съществителни имена, назоваващи предмет

1.2.1. Съществителни имена, назоваващи предмет, мотивиращата основа на които е съществително име

1. Предмети с еднакви качества/признаци: *denk-taş* < *denk* (равен, равностоеен < равен/еднакъв по тегло), *renk-taş* < *renk* (предмет, който е със същия цвят < цвят), *şekil-daş* < *şekil* (думи или предмети, които са еднакви по форма, оморфни < форма, външен вид).

1.2.2. Съществителни имена, назоваващи предмет, мотивиращата основа на които е числително име: *beş-taş* (*beş* – ‘пет’, + *taş*) – ‘бешташ’ (детска игра на камъчета), букв. ‘пет камъка’, *dokuz-taş* (*dokuz* – ‘девет’, + *taş*) – ‘детска игра с девет камъчета’, *tektaş* (*tek* ‘един’ + *taş*) пръстен с един камък (годежен пръстен), *üç-taş* (*üç* ‘три’ + *taş* ‘камък’) – ‘игра на камъчета (с три камъчета)’⁶.

В своя статия, озаглавена *Турският деривационен афикс -DEş*, М. Йорданова посочва, че той се среща и при съществителни собствени имена, като прави уточнението, че това е употреба на съществителни нарицателни имена като лични, например *Adaş* (м), *Arkadaş* (м), *Bağdaş* (м), *Ülküdeş* (ж/м), *Yurttaş* (м) и др., или субстантивирани производни прилагателни имена в употребтаа им като лични, напр. *Çağdaş* (ж/м), *Denktaş* (м), *Özdeş* (ж/м) и др. (Йорданова 2016: 205)⁷.

⁶ В посочените примери е налице омонимия между аломорфа *-taş* и пълнозначната дума *taş* – ‘камък’, а образуваните думи представляват композити, т.е. това са двукоренни думи.

⁷ Списък на личните имена с афикса *-DEş*:

Acıdaş (м)

Adaş (м)

Arkadaş (м)

Bağdaş (м)

Beydaş (м)

Boydaş (м)

Çağdaş (ж/м)

Candaş (м)

Тя констатира също така, че имената с афикс *-DEş* са два вида: мъжки, които в същото време могат да се използват и за именуване на лица и от двата пола; не се среща женско име (което да се използва само от жени) и няма лично име, в което да се съдържа фонетичният вариант *-teş* на афикса (пак там, 205).

Изводи

Афиксът *-DAş* се среща във фонетичните варианти *-daş*, *-deş/-taş*, *-teş*, като най-продуктивен е аломорфът *-daş*. Той се свързва предимно със субстантивни основи (единични са примерите на свързване с глаголна) и участва в акта на деривация на съществителни и прилагателни имена. Образованите производни думи означават предимно лица, обединени от съвместни действия или от връзката с друго лице (или лица), основана на еднакво отношение към назованото в мотивиращата основа. Формантът *-DAş* е един от немногото афикси, при които се наблюдава нетипичното за аглутинативния турски език отклонение от правилата за вокална хармония (*meslektaş*, *kardeş*, *dindaş* и т.н.) и консонантната хармония (*ayakdaş*, *emekdaş*, *kadehdaş*). Прави впечатление, че във формално-структурно отношение производните, създадени след езиковата реформа, се подчиняват на закона за синхармонизма, напр. *işteş*, *türdeş*, *soydaş* и др. Някои от тях са регистрирани с двете си форми в лексикографските издания, напр. *düşündeş* = *düşündaş*, *gündaş* = *gündeş*, *sesteş* = *sestaş* и др. Формантът служи за образуване

Denktaş (м)

Gönüldeş (м)

Gündaş (м)

Gündeş (м)

İldeş (м)

Kardeş (м)

Karındaş (м)

Köktaş (м)

Koldaş (м)

Öndeş (м)

Özdeş (ж/м)

Soydaş (м)

Sündaş (м)

Taydaş (м)

Ülküdeş (ж/м)

Yaşdaş (м)

Yoldaş (м)

Yurttaş (м) (Йорданова 2016: 210).

на лингвистични термини, напр. *anlamdaş* – ‘синоним’, *işteş çatı* – ‘взаимен залог’, *kökteş* – ‘еднокоренни думи’, *sestaş/sesteş* – ‘съзвучни, с еднакъв звук’, *üindeş* – ‘съзвучен, който завършва с подобен звук’, и др. В семантичен план той е носител на богата палитра от смислови нюанси, носещи значенията ‘съвместност (намерения, цели, възгледи, чувства, социално положение), заедност, споделеност, единство, равенство, зависимост, партньорство, принадлежност към място, общност, общество’ и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

- Айдемир 2012:** Aydemir, A. *Türkçede Bazı Sahrî Akrabalık Terimleri Üzerinde* // *The Journal of Academic Social Science Studies*, volume 5, Issue 8, p. 121 – 142, December 2012 (7.02.2020).
- Аслан 2017:** Aslan, Ö. *Addan Sıfat Yapan Eklerin Anlamsal İşlevlerinin Belirlenmesi* // *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı 6/2 2017, s. 734 – 748, 2017, (11.02.2020).
- Байдар 1997:** Baydar, M. *Dadaş risalesi*. Erzurum, 1997.
- Бангуоглу 1990:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Гюнашдъ 2009:** Günaşdı, Y. *Dadaş Kelimesinin Manası* 15.10.2009 < <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/haber/Dadaslik-millimotif/33062> > (6.02.2020).
- Джафероглу 1929:** Caferoğlu, A. *Türkçede “DAŞ“ Lâhikası, Türk Halk Bilgisine Ait Tetkikler I*. İstanbul: İktisat Matbaası, 1929.
- Добрев ред. 2009:** *Академичен турско-български речник*. [Dobrev, I., red. Akademichen tursko-balgarski rechnik.] Под ред. на Ив. Добрев. София: Рива, 2009.
- Едискун 1991:** Ediskun, H. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- Ергин 1990:** Ergin, M. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayımlar/Tanıtım, 1990.
- Ердал 1991:** Erdal, M., *Old Turkic Word Formation I-II*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.
- Ерджиласун, Аккоюнлу 2014:** Ercilasun A. B., Akkoynlu, Z. *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri Notlar-Dizin*. Ankara: TDK, 2014.
- Ерен 1999:** Eren, H. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK, 1999.
- Ефендиоглу, Ишджан 2010:** Efenfioglu, S., İşcan, A. *Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması* // *Atatürk Üniversitesi*

- Türniyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 43. Sayı, Erzurum, 2010, s. 121 – 143, (22.01.2020).
- Йорданова 2016:** Йорданова, М. *Турският деривационен афикс –DEŞ*. [Yordanova, M. Turskiyat derivatsionen afiks -DESH.] // Филологията – класическа и нова, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 199 – 211, 2016.
- Кононов 1941:** Кононов, А. Н. *Грамматика турецкого языка*. [Kononov, A. N., Grammatika turetskogo jazyka.] Москва: Издательство академии наук СССР, 1941.
- Кононов 1976:** Кононов, А. Н. О природе тюркской агглютинации. [Kononov, A. N., O prirode tyurkskoj agglyutinatsii.] // *Вопросы языкознания № 4 (июль – август)*. Москва: Наука, 1976, 3 – 17.
- Коркмаз 2003:** Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK, 2003.
- Луис 2001:** Lewis, G. L. *Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Нишанян 2009:** Nişanyan, S. *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- Обратен речник на турския език 2004:** *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*. Ankara, 2004.
- Речник на турския език 2011:** *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 2011.
- Текин 2000:** Tekin, T. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi, 2000.
- Тенишев, ред. 1988:** Тенишев, Е. Р. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (Морфология)*. [Tenishev, E. R. Sravnitel'no-istoricheskaya grammatika tyurkskih jazykov (Morfologiya).] Под ред. Е. Р. Тенишева. Москва: Наука, 1988.
- Тугуз 2019:** Tuğuz, Z. *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerde Geçen – DAŞ Eki Üzerinde // Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*. 3. cilt, 2. Sayı, s. 273 – 282, 2019 (20.01.2020).
- Хатибоглу 1979:** Hatipoğlu, V. *Türk Tarihinin Başlangıcı // Türkoloji Dergisi*. (29 – 52), 1979 (24.01.2020).
- Хатибоглу 1981:** Hatipoğlu, V. *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK, 1981.